

ԿՈՏՈՐ ՄԻ ԱՂ

Հիանալի է աղին ձևացումը, այն բիւրեղին որ թանկագին է քան զամենայն բիւրեղս, և անհրաժեշտ կարևոր մեր կենացը: Աղը երկու օտար գոյացութեանց բաղադրութենէն յառաջ կու գայ, արծաթագոյն մետաղէ և դեղնականաչ կաղէ: Բաղդատմամբ ուրիշ մետաղաց որ պինդ և ծանր են, աղը ձևացնող մետաղն այնպէս թեթեւ է, որ կը լիւզայ ջրոյ վրայ, և այնպէս կալուղ որ կտրոցով կը կտրի և ձեռքով կը մանրի: Ուրիշ մետաղներն կ'ընդդիմանան օդոյ ճնշմանը, իսկ ասիկա հաղիւ թէ քիչ մը խոնաւութիւն տեսնայ կը թթուականայ, և յսպիտակ փոշի կը փոխարկի: Ահա այսպիսի է նաւոր անուն մետաղը, որ ջրոյ հետ շփուելով կը մանրի 'ի փոքրիկ մասուէնս, որք շուտով կ'այրին, և կը սկսին հեղուկ բոցոյ պէս փայլիլ և ջրոյ մակերևութին վրայ պտըտիլ:

Եթէ ուզենաս այս պզտի մասերէն մին ձեռքդ առնուլ, կը տեսնաս որ ձեռքէդ կը սահի, ուզելով իմն իր առաջին ազատութիւնը նորէն ստանալ: Բոլոր այս մասերն կապոյտ բոցով մը պատած են, և կը տեսնաս որ մէկ քանի վայրկեանէն մետաղը բոլորովին կ'անհետանայ, իրեն յատուկ հոտէն զատ ուրիշ բան չի թողլով, զոր և հաղորդէ ջրոյն: Աղը ձևացնելու համար նաւորի հետ միացեալ կաղը կոչի քլոր, որ ոչ ձև և ոչ գոյացութիւն ունի: Օդոյ շնչման պէս անարգել կը հատանէ մթնոլորտը, և կանաչի զարկած դեղնագոյն տկար շոգւոյ կերպարանաւ կը ցուցնէ ինք զինքը: Եթէ ամանի մէջ դրած ճնշեմք, հեղուկ մարմնոյ ձև կ'առնու. իսկ թէ որ զինքը այս վիճակիս հասցնելու համար տուած ճնշումը դադրեցնեմք, մէկէն իր առաջին շոգւոյ ձևն կ'առնու: Եթէ մարդ կամ անասուն շնչէ այս կաղը, մէկէն շնչարգել կ'ըլլայ. սակայն բնութեան ամեն մարմնոց մէջ իր օգտակար մասն ունի: Քլորը առանց բացառութեան ամեն

մարմնոց հետ յարմարելու լաւ յատկութիւն մ'ունենալով, մեծ յարգ ունի տարրաբանութեան մէջ: Այս մարմնոյն ծառայութիւններն անհրաժեշտ կարևոր են մեզի վտանգաւոր առթից մէջ: Քլորն է որ կը չէզոքացնէ վտանգաւոր արտաշնչութիւնները, և մաքրէ հիւանդաց սենեկաց և հիւանդանոցաց օդը:

Այս երկու օտար և այլասեռ գոյացութիւններն, մետաղն և վիրոյիչեալ կաղն, կը ձգին միանալ իրարու հետ, բայց հաղիւ թէ հանդիպին մէկմէկու՝ կ'եղծանին իրարմէ: Երբոր մետաղը յագեցնայ կաղով, այս երկու մարմնոց բաղադրութենէն յառաջ գայ լսնագոյն պզտի բիւրեղ մը դատարկ խորանարդի նման, որոյ փոքրիկ մասնիկներն իսկ թափանցիկ են: Եւ այսպէսով կը վերնայ քլորի թիւնաւորիչ զօրութիւնը և նաւորի դիւրավառ յատկութիւնը, և բաղադրուելով իրարու հետ՝ կ'արտաբերեն զաղ:

Բնութիւնը մայր ամենայն մարմնոց այնպիսի առատութեամբ հոգացած է մեզի աղ, որ աշխարհիս գրեթէ ամեն կողմը կը գտնուի մեծազանգուած քանակով: Երկիրս կը պահէ զայն իր խաւարային ծոցին մէջ և կը յայտնէ ամենափայլուն կերպարանաւ իր մակերևութին վրայ: Ծովը իր փրփրադէզ ալիքներէն սկսեալ մինչև խորունկ յատակը լի է աղով: Աղը բժշկութեան ամենազօրաւոր նիւթերէն մէկն է. առանց աղի բոլոր ջուրերն և միսերն կը հոտէին, որով ապականէր ամենայն մարմին:

Եւրոպիոյ արևելակողմը ուղևորող ճանապարհորդն կը հանդիպի լեռանց երկայն շղթայի մը, որոց մէջ կը տեսնայ տարածուած ծիծաղադէմ հովիտ մը, և 'ի նմա աղքատին բայց մաքուր բնակութիւններ: Ո՛րք են այս բնակութեանց բնակիչքը. Գործօն և աշխատասէր ժողովուրդ մը, որուն աշխարհիս վրայ ունեցած մեծ վայելքն է ունենալ մթնագոյն կտաւէ զգեստ մը և կաշիէ գոգնոց մը: Բայց այսու հանդերձ գոհ են իրենց վիճակին վրայ, և

ի նշան գոհութեան, ուրախ և զուարթ երգեր կ'երգեն: Ասոնք որ հոն ծնած են և թերևս հոն ալ պիտի մեռնին անտանելի աշխատութեամբ, փորձ ըլլալով նոյն տեղեաց, յօժարութեամբ կ'առաջնորդեն ճանապարհորդին երկրին ծոցը աղահանքաց մէջ մտնելու: Երբ ճանապարհորդին աչքը վարժի կանթեղին պլպլացող լուսոյն զոր առաջնորդն գլխարկին վրայ կը կրէ, կը տեսնայ առ ի շեղ գետնոյ վրայ հաստատուած փայտէ երկու դերաններ երկաթուղւոյ նման՝ և ասոր վրայ մեքենայ մը: Ականահատը կը նստի դիմացը և ձին լծելով մեքենային, կը մեկնի և կը սահի անըմբռնելի երազութեամբ այն գերանաց վրայ: Այն աստիճանի է երազութիւնը որ ականահատը չի գահավիժելու համար ձեռքը խոշոր կաշիէ ձեռնոց մը անցուցած, կը բռնադատուի բռնելու գետնափոր տեղոյն պատերէն կախուած չուանը՝ ջանալով չափաւորել ընթացից երազութիւնը: Վերջապէս ձին կը կենայ հոն ուր կը դադրի գետնոյն զառ ի վայր ընթացքը, և կը մտնայ նոյն գետնոյն վրայ բացուած ընդարձակ սրահին մէջ:

Աստ անդ ցրուած կեցած են մեծաքանակ աղի կոյտեր, ոմանք անգոյն և այլք գեղեցիկ երկնագոյն: Սրահին կամարքն ի վեր ունին հսկայածեալ աղի սիւներ, որ գեղեցիկ կերպով կը ցոլան ի ճառագայթից լուսոյ: Սակաւ մի ի բացեայ ականահատներն կ'աշխատին և կը կտրեն աղահանքին կողերէն մեծազանգուած աղի կտորներ:

Բազում երկայն և մութ սրահից լաբերինթոսի մը մէջէն անցնելէն ետքը, կ'անցնի ճանապարհորդն կամարի մը տակէն և կը հասնի սանդղոյ մը՝ ուսկից պէտք է մեծաւ զգուշութեամբ իջնալ, ինչու որ վտանգաւոր է:

Անմնաս իջնելէն ետքը, կը տեսնայ առջին հարիւրաւոր շողջողուն լոյսեր. և մինչ հիացած և շլացած աչօք ուր նայելն չի դիտեր, մեծատարած եկեղեցւոյ մը սեմոցը վրայ կը գտնայ ինքզինքը. որուն պատերն կը փայլին ամենայն

ուղղութեամբ, երբ ջահից լոյսն զարնէ այն աղէ բիւրեղից վրայ յորոց կազմեալ են: Սեղանք, խաչք և պատկերք ամենայն ինչ աղէ են: Կան մինչև աղէ արձաններ, որ կը ներկայացնեն զբարեպաշտ աղօթելու դրից մէջ: Եկեղեցւոյն քովը պարու սրահ մը կայ, ուր նստարաններն, սենեակներն և անկողիններն և ամենայն կահկարասիք աղէ են: Ճշմարիտ նմանութիւն մ'արտաքին աշխարհի:

Կամաց կամաց կամարներն կը ցածնան, պատերն կը մօտենան, ճանապարհորդն կը բռնադատի խոնարհելու, ծռելու, չոքելու, միով բանիւ չորս ոտքով քալելու: Բայց իր այսպիսի ծանր աշխատութիւնը կը վարձատրի հիանալի տեսարանով մը: Կը տարածուի աչացը առջին ընդարձակ լիճ մը լուսաւորեալ ի ջահից որ հաստատուած են աղահանքին պատերուն վրայ: Այս անշարժ և անձայն լիճը կը տարածուի այնպիսի մութ կամարաց տակ որ աչաց տեսութիւնը չի բաւեր և չի կրնար չափել թէ մինչև ուր կը ձգի: Թեք թռչնոց երբեք պիտի չի խանդարեն այս խորհրդական լճին գեղեցկութիւնը, և ոչ փչմունք հողմոց պիտի ալեկոծեն իրեն մակերևոյթը: Աղի կտորներն որ յամենուստ կը շրջապատեն զլիճը՝ երկաթէ պատուարի մը կը նմանին՝ որ կանգնեալ կան հոն լեռնանման, ստիպելու զնա մնալ ի մշտնջենաւոր լուծեան և յանշարժութեան: Հիանալի բայց միանգամայն ահաւոր տպաւորութիւն մը կ'ընէ ճանապարհորդին վրայ այս լճին լուծիւնը և մեռելատիպ անշարժութիւնը յայնքան դարուց հետէ: Եղբրացը վրայ կը տեսնուին մէկ քանի խեցիներ և ծովային բուսոց մնացորդներ, առարկայք բնական պատմութեան և ժամանակակիցը յեղափոխութեան երկրագնացոյս:

Նաւակով մը անցնելով լճին վրայէն, միւս ափանցը վրայ փոքրիկ մատուռ մը կը գտնեմք, որ պատմական մեծ յարգ և կարևորութիւն ունի: Այս մատուռը նուիրուած է ի յիշատակ Լեհ թագու-

հւոյ մը, որուն ձեռքովը յամին 1252 հարստութեան մեծ գանձ մը յայտնուեցաւ: — Կ'աւանդէ պատմութիւնը որ այս թագուհին նոյն ատենները Հունդարիա գտնուելով և հոն լսելով որ իր հայրենիքը մեծ սովոյ և թշուառութեան մէջ է, ներքին ներշնչմամբ իր մէկ մատանին որ ունեցած ականցը մէջ ամենասիրելին էր՝ ջրհորը կը նետէ: Երբ լեհաստան կը դառնայ, ոմանք յազնուականաց ուղեւոր իրենց թագուհին պատուել, աղի մը կտոր կ'ընծայեն իրեն: զոր նոր գտած ըլլալով՝ մեծագին բիւրեղ մը կը կարծէին: Աղին կտորը յինքեան մեծ աժէք մը չունէր, բայց ինչպէս զարմացաւ թագուհին երբ տեսաւ իր ջրհորը ձգած մատանին նոյն թափանցիկ աղին կտորին մէջ ագուցեալ: Թագուհին այս դիպուածը նախախնամական ազգարարութիւն մը համարեցաւ, յարգեց թանկագին առարկայն, և այս կերպով յայտնուեցաւ վիլիչգայի աղահանքը, որ ոսկւոյ և ադամանդի հանքի պէս հարստութեան ճոխ աղբիւր մ'եղաւ լեհաստանի:

Այս մատուէն քիչ հեռու աշխատութիւնը կը սկսի դարձեալ: Ոմանք յականահատից զբաղած են կամ տեղափոխելու մեծահատոր աղից կտորները, և կամ օդ հանելու մեծազանգուած աղից մասերը: Այլք բալխիրով մը՝ զոր կը ձգեն ձիանք՝ կը տանին պատրաստեալ աղերը, և կէպը կը պարապին աղի նոր երակներ գտնելու և կամ ուշ դնելու կամարաց հաստատութեան: Եղած աշխատութիւնը յետին աստիճանի տաժանելի է. անանկ որ գործաւորը երբ յետ ժամանակաց երկրիս երեսը կ'ելլան և բախտ կունենան զարե տեսնալու, այնպէս է իրենց համար իբրեւ թէ առաջին անգամ լոյս կը տեսնան:

Յիրաւի հիանալի է վիլիչգայի աղահանքը իր հնութեամբն և ընդարձակութեամբն. յամէ 1252 մինչև հիմա կը բանեցնեն, տարին 100,000 տակառ աղ հանելով, և դեռ անսպառելի է, և մանաւանդ օր օրուան վրայ նորանոր երակներ կը յայտնուին: Այնպիսի է

մէջի ընդարձակութիւնն որ ունի մէջը հասարակապետութիւն մը, գլխաւոր կառավարիչ մը, կարգ, կանոն, ամբողջ ընտանիքներ, հրապարակական ճամբաներ, կառքեր, ձիեր աղ հանելու համար: Ձիերը անգամ մը որ ներս մտնեն, ալ ելլալիք չունին. խակ գործաւորը երբեմն պատճառաւ իրենց գործողութեանը դուրս կ'ելլան. անանկ որ շատերը հոն ծներ և հոն թաղուեր են:

Աղուձակը կամ Հաւքայիս ռադաւելի կամ նուազ կանոնաւոր ձեով ժայռից մէջ կը ձևանայ, և խորագընտոյս գրեթէ ամեն կողմը կը գտնուի առատութեամբ: Նորվեկիոյ մէջ Պէրկէն և Սպանիոյ մէջ Քարտոնա՝ գոգցես հաւասար առատութեամբ ունին նոյն աղէն: Քարտոնայի մօտ դաշտի մը մէջ աղի հսկայածե ժայռ մը կը բարձրանայ լեռնանման, և ճշմարիտ սառնարանի նման կը փայլի ի ճառագայթից արեգական, և հազարաւոր ցումունքներ կ'արձակէ երբ արեգակն ի մուտս է: Եւ այս աղէն կը շինեն ընչատուփ, խաչ, մատանի և ուրիշ առարկաներ: — Անգղիոյ մէջ մեծ համբաւ ունի Նորվիք իր աղի դաշտացը համար, որ քսան փարսախ տեղ կը տարածուին: — Աւստրիոյ մէջ Սալխպուրկ՝ իր անունը մօտերն եղած աղահանքէն առած է: Մեկսիկոյ, Հայաստան, Պարսկաստան՝ Արևելք և Արևմուտք, աշխարհիս ամեն կողմ ընդարձակ աղահանքներ կան:

Թէպէտ ընդհանրապէս ամեն տեղ կը գտնուի աղ, բայց ամենքն ալ հաւասար մի և նոյն աստիճանի մաքրութիւն չունին, այլ ըստ մեծի մասին խառնուած են օտար նիւթերով աւազով և կաւով: Բայց կարելի է մաքրել աղը այս նիւթերէն մեքենայից ձեռքով ջուր մտցնելով աղի բնական հանքաց ճեղքուածոց մէջ: Աղը լուծուելէն ետքը զօրաւոր ջրհանաւ մը ջուրը դէպ ի վեր քաշելու եմք. յետոյ պէտք է շոգիացընեմք ջուրը մեծամեծ կատսաներով և ապա ժողովեմք աղը: Այս կերպով աղը, յառաջ քան գործածելի ըլլալու համար, բնութեան երկու մեծամեծ զօ-

րութիւններէ կ'անցնի 'ի ջրոյ և 'ի հրոյ :

Բայց մէկ քանի երկիրներ բնութիւնը աւելի բարեբար գտնուելով, ինքը կերպով մը վրան առած է աղը ջրոյ մէջ լուծելու պաշտօնը, զոր լուծելէն ետքը աղբերաց մէջ կը թողովէ, և այն կողմի մարդկանց ուրիշ բան չի մնար ընելու՝ բայց եթէ ամանով մը հանել ջուրը աղբիւրէն : Մունտէնի մէջ, 'ի Բրուսիա, ջրհոր մը կայ 2000 ոտք խորութեամբ, որուն ջուրը Բէօմիւրի 25⁰ ջերմութիւն ունի և կը լուծէ շարունակ աղի մեծամեծ հատորներ :

Թէպէտ աղը օգտակար՝ նա մանաւանդ անհրաժեշտ կարևոր է մարդկութեան և ամենայն մարմնոց, բայց բնութեան մէջ չկայ տեսարան որ կարենայ հաւասարիլ աղի դաշտաց ամուլ և ամայի տեսարանին, ուր փոխանակ խոտոյ և գեղեցիկ ծաղկանց կը տեսնուի միայն աղ և ամայութիւն : Հարաւային Ամերիկոյ մէջ ընդարձակ տարածութեամբ երկիր մ'ուրիշ բան չէ բայց եթէ աղի անապատ մը. բայց աստի և ամենատաք հողմերն որ կը շնչեն ամենայն ուղղութեամբ՝ կ'ապականեն երկիրը անընդհատ : Ամենեին անձրև ալ չի դար զովացնելու այս հրատոյզոր գետիները : — Պարսկաստանի մէջ դաշտ մը կայ ամուլ և ամայի, ուր և ոչ աղային բոյսք կրնան աճիլ. միայն այն մէկ քանի տեղուանքն ուր աղին կեղևը ճեղքուած է ու գիշերային ցօղը կրնայ քիչ մը թանալ գետինը, կ'աճին հոն խոտ և մէկ քանի բոյս, բայց և ասոնք յագեալ են աղով և թթու համ մ'ունին : Կենդանիք չեն կրնար ճարակիլ այս խոտէն, և հովիւք ու խաչինք կը փախչին այս աղի դաշտերէն, վասն զի ուրիշ բան չեն գտներ, բայց եթէ մահ և միայնութիւն : Նոյն իսկ Եւրոպիոյ մէջ չեն պակսիր աղին պատճառաւ անապատացեալ տեղուանք :

Հիմա որ գիտութիւնը մեծ յառաջագիմութիւն ըրած է, պարզեց և աղային լճերուն ու աղբիւրներուն առեղծուածը : Այն ջուրը որ կ'իյնայ երկրիս

մակերևութին վրայ ձեան կամ անձրևի ձևով՝ կը թափանցէ կ'իջնայ երկրիս խորերը, կը լուծէ հոն աղը և նորէն յերևան կ'ելլայ 'ի ձեռն բնական և արուեստական ճամբաներու :

Բայց տակաւին չեմք կրնար բաւական պայծառ կերպով մեկնել Կասպից և Արալ ծովուց մօտերն եղած երկիրներուն ընդարձակ աղի խաւերուն սկիզբը և ծագումը : Ոմանք 'ի ճանապարհորդաց կարծեցին որ այս մեծատարած աղի խաւերն երբեմն անկողին եղած ըլլան լայնածաւալ ծովուց, որոց ջուրն յանցանել ժամանակաց շողիանալով ուրիշ բան թողած չըլլայ՝ բայց եթէ իր մէջ բովանդակեալ աղը. այս մեկնութիւնը շատ աղէկ կրնայ յարմարիլ Սիպերիոյ և Սահրայի անապատին աղային դաշտաց : Իսկ այլք կը կարծեն ընդհակառակն՝ որ հիմա երկրիս մակերևութին վրայ գտնուած աղն երբեմն ծածկուած էր գետնի տակ, և ապա յայտնուեցաւ 'ի պատճառս հրաբխային յեղափոխութեանց : Բայց այս ենթադրութիւնն չի կրնար մեկնել վերոնշանակեալ դաշտաց աղն, ինչու որ որչափ կեղևն վերցնելով գետնին խորը երթամք, այնչափ աւելի կը խտանայ :

Աղը այնպէս կարևոր է մարդուս կենաց պահպանութեանը՝ որ բարբարոս ժողովրդեան մը Օրինագրոց մէջ կը կարդամք ուրիշ պատիժներէն զատ այս ալ նշանակուած՝ որ մահուան դատապարտեալները մեռցնելու համար ստիպեն առանց աղի կերակուր ուտելու : Այն կենդանիք որ աղէ զուրկ են, մորթերնին կը թափի, վէրքեր կը հանեն և խեղճ կերպով կը մեռնին : 150 լիպրայ կշռուող մարդ մը ունի իր մէջ առօական մէկ լիպրայ աղ, և այս անհրաժեշտ կարևոր է մարսողական գործողութեան :

Ամենայն դը գիտէ որ Ովկիան ծովը աղային է, և եթէ չըլլար՝ իր լայնածաւալ եղերացը վրայ ոչ կենդանիք կըրնային ապրիլ և ոչ բոյսք աճիլ : Դարձեալ ծանօթ է ամենուն որ ամեն ծովուց աղին թանձրութեան աստիճանը

հաւասար չէ իրարու, այլ դէպ 'ի Բեռնատիճան առ աստիճան կը նուազի: Կըսէ Պ. Սքորէսպի որ Եւրոպիոյ ծովուց մէջ Միջերկրականը ամենէն աղայինն է, իսկ Պալդիկը քան զամենը նուազ աղային: անանկ որ Հիւսիսակողման ձկնորսները իրենց որսացած ձուկը պահելու համար Հարաւակողմանց աղին կը կարօտին: Ատլանտեան Ովկիանոսը քան զԽաղաղականը աւելի աղային է, իսկ Սառուցեալ ծովը քան զամենը աւելի նուազ աղային:

Աղը զջուրը աւելի կը խտացնէ ու կը թանձրացնէ, ուստի և դիւրութեամբ մեծամեծ նաւերն 'ի վեր կը բռնէ: Ծովուց խտութիւնը և թանձրութիւնը կը տարբերի դարձեալ ըստ տեսակի աղին զոր կը բովանդակեն. և որովհետեւ ջուրը բնութեամբ միշտ հաւասարակշիռ կենալ կ'ախորժի, ահա ասկէց յառաջ կու գայ ջրոց երթևեկը: Որով աղը մեծ շարժիչ մը կըլլայ ծովուց ընթացիցը, ընթացք՝ որ կը կորսուի Ովկիանոս ընդարձակութեան մէջ, կը բարեխառնէ արևմտեան Եւրոպիոյ օդը և կը դիւրացնէ նաւարկութիւնը: Ուստի աղէն մեծ կախումն ունին օդը և կլիմայն և ծովային վաճառականութիւնը:

Երկրիս այն կողմերը ուր մարդկութիւնը չունի առ ձեռն պատրաստ ոչ աղուճակ և ոչ աղային աղբիւրներ, տունկերէն կը հանեն պէտք եղած աղն: Քիչ տունկ կայ որ աղ չի բովանդակէ յինքեան, և կամ յետ այրելու իր մոխրոյն մէջ աղ չի գտնուի: Աւշնանատարը որ այնչափ շահաւոր է 'ի վաճառականութեան՝ այս կերպով կը հայթայթեն մարդիկ: Այս արդիւնքը յառաջ բերող բուսոց մէջ հետաքրքրական է թերևս սառնատունկը (glacitera), որ իր անուան հակառակ ջերմ տեղուանք կ'աճի: Այս տունկը յիրաւի գանձ մ'է ֆանարեան կղզեաց բնակչացը որ կը մշակեն զայն և անկէ հանած աւշնանատարը վաճառականութեան կը հանեն:

Թէ և աշխարհիս ամեն կողմը ընդհանրապէս կը գտնուի ըսինք աղ, բայց

կան երկիրներ ալ ուր չի գտնուիր, ինչպէս Ափրիկէի այլևայլ կողմերը, ուր տեղեաց ժողովուրդները դեռ ևս բարբարոսութեան վիճակի մէջ ըլլալով չեն գիտեր իրենց պէտքերը կամ 'ի բնութենէ հոգալ և կամ 'ի վաճառականութենէ: Մընգօփարք ճանապարհորդը կ'ըսէ, որ «Եւրոպացին շատ պիտի զարմանայ երբ տեսնայ տղայ մը որ աղին կտորը կը ծրծէ շաքար ծծելու պէս: Ես շատ անգամ տեսայ այս խեղճ տեսարանը. աղքատները այս պատուական նիւթին անանկ կարօտ են, որ եթէ ըսես թէ մարդ մը իր կերակուրը աղով կ'ուտէ, անիկա շատ հարուստ մարդ ըսել է: Շատ դժուարութիւն քաշեցի, կ'ըսէ դարձեալ նոյն ճանապարհորդը, հոն աղ չի գտնուելուն համար. կանաչեղէն կերակրոց գործածութիւնը անանկ սաստիկ աղի փափաք կը պատճառէին որ հասկըցնեն անհնարին է »:

Դարձեալ աղը շատ անգամ հրաբուխներէ արձակեալ նիւթոց հետ խառն կը գտնուի: Ստէպ տեսնուած է որ հրաբխային ժայթքումէն ետքը վեսուով լերան պատառուածքներն ու ճեղքուածքներն ծածկուած են աղի թանձր խաւով մը, և լավայի հեղեղատից մակերևոյթն պնդացած և երբեմն ծածկուած կ'ըլլայ ճերմակի զարկած փուլով մը, որ ուրիշ բան չէ բայց եթէ աղ: Յամին 1822 վեսուովի բորբոքման ատեն Նաբոլիի տէրութիւնը հրաբխին բաժակին մօտ քսան ոտք խորանարդ տարածութեամբ աղի մեծամեծ կտորներ ժողովեց:

Աղը միշտ յարգ ունեցած է 'ի վաղ ժամանակաց անտի: Ոմանք 'ի նախկին ժողովրդոց նուիրական բնութիւն մ'ընծայեցին աղին. կրօնական պաշտամանց մէջ կը գործածուէր, և Հրեայք ու հեթանոսք զոհելի առարկայն կը սրբէին անով: Դարձեալ Ս. Գրոց մէջ ստէպ յիշատակուի աղը իբրև խորհրդական նշան իմաստութեան. և ասոր հակառակ դարձեալ իբրև նշան ամլութեան, ինչու որ աղն կրնայ ամայացնել ամենաբերրի երկիրներն իսկ: